

yra *lyčius* ([Istorija žemaitiška], p. 116). Publikacijai panaudotame rankraštyje neabejotinai turėjo būti žodis *ižastis*. [*žaistim* greičiausiai jį sąmoningai ar nesąmoningai padarė rengėjai, jei tai nėra tiesiog korektūros klaida.

Tad į LKŽ įtrauktą žodį *žaistis* turėtų žiūrėti rezervuotai. Remtis vis dėlto reikėtų ne išleistais vienaip ar kitaip pagedaguotais S. Daukanto raštais, o patikimesniu autentišku (ir dar ne vienu) šaltiniu, teikiančiu pirmenybę formai su *a* – *ižastis*.

Žodis *ižastis*, kaip ir *priežastis*, kilme tikriausiai susiję su veiksmažodžiais *žasti*, *žosti* (Lyberis, 1984, p. 74 tt.). Dėl darybos plg. žodžius *ižadas* „pasižadėjimas, ižodis“ ir *priežadas* „1. prižadėjimas, pažadas; 2. apžadas, ižadas...“.

Birutė Vanagienė

LITERATŪRA

- Istorijė Žemaityszka [rankraštis] // LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka. F. 1(SD)2.
- [Istorija žemaitiška] [rankraštis] // LTSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraštynas. F. 29–1056.
- Lyberis A. Žadas, žodis ir jų giminaičiai // Kalbos kultūra. 1984. Nr. 48.
- Lietuvos istorija nuo seniausių gadynių iki Gediminui D. L. K. parašyta 1850 m. Simano Daukanto. Plymouth, 1893. T. 1.
- Mülenbacha K. Latviešu valodas vārdnīca. Rīgā, 1925–1927, II sējums.
- Rubinatio Pelužes Giwenīmas īszgōldītas īsz Teutonū kalbos ī Žāmajtīū [rankraštis] // LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto biblioteka. F. 1(SD)24.
- Rudzīte M. Latviešu dialektologija. Rīgā, 1964.
- Žilevičius L. „Istorijos žemaitiškos“ rankraščio keliai // Literatūra ir menas. 1983. Lapk. 19.

Dar vienas kitas žodis dėl *Ardea cinerea* pavadinimų

Nykstančio dabar balų paukščio garnio */Ardea cinerea/* tarminis pavadinimas naujai išėjusiuose kalbos mokslo veikaluose pateiktas šitaip: liet. *gėnzė*, *genžė* „gėžė, gešė, toks balų paukštis“ (Vanagas, 1981, p. 112), *gėšė*, *gėnšė* (sen. *gemšė?*); *gėžė*, *genžė* (Urbutis, 1981, p. 20).

Kas tai per variantai? Kokiose kalbos sistemose funkcionuoja šie faktai ir kokia jų turėtų būti bendrinės kalbos norma? Iš dabar pateikiamų citatų matyti, kad autoriai juos visus bene laiko tolygiais, kaip ir pramaišiu įvairiose vietose vartojamais.

Kaip rodo *gėnzės* žodžio straipsnis LKŽ III 239, jis vartotas dūnininkų K. Jauniaus (Kvėdarna), A. Juškos (Kałtīnėnai), K. Maciaus raštuose. Formą *g'ė.n'dž'ė* 1958–1976 m. girdėta sakant pačius seniausius Pāvandenės, Pajūrio, Kvėdarnos, Tryškių, Rietavo šnektų atstovus, *g'ė.n'dž'i* – nugirsta Kuršėnuose, Šaukėnuose (Vārputėnų k.), Kūrtuvėnuose (Ūžkalnių k.). Tai yra šnektos, įeinančios į vad. nosinių balsių išlaikymo zoną ir greta žodžių *rōn'ž'i't'ėis* | *rōn'ž'i't'is* | *rūn'dž'i't'is* ~ *rāžyties*, *b'r'ė.n'c't'ė* | *b'r'ė.n'c't'i* ~ *brėsti*, *r'ė.n'č't'ėis* | *r'ė.n'č't'is* ~ *rėzties*, *gr'ė.n'č't'ė* | *gr'eñ.čti* ~ *grėžti* turinčios *g'ė.n'dž'ė* | *g'ė.n'dž'i* kaip savaime suprantamą dalyką. (Jaunimas dabar to žodžio nebežino, nebent pasako palyginimą

lā·ksta kā·b g'ė.n'dž'i, nors *gėžės* reikšmės gerai nesuvokia, nes paprašyti pasakyti, kas ta *g'ė.n'dž'ė* / *g'ė.n'dž'i*, tik šypsosi ir trauko pečiais.) Kitų žemaičių forma *g'ėiž'ė* (Akmėnė, Papilė) kaip tik patvirtina, kad bendrinės kalbos forma yra *gėžė* (taip ji pateikta ir DūnŽ92 sakiniuose fonetine transkripcija užrašant autentiškas šnektų formas).

Svyravimas, kaip transponuoti, jau yra išryškėjęs ir LKŽ III tome. Kvėdarnos *g'ė.n'ž'ė* transponuota *gėžė* (LKŽ III 281), o Jauniaus analogiškas žodis iš tos pačios vietos *gėnžė* (LKŽ III 239). K. Maciaus vienas sakinytis pateiktas net dviejose vietose: *Liesas kaip gėnžė* / LKŽ III 239 / ir *Liesas kaip gėžė* (LKŽ III 281). V. Urbutis rašo šitaip: „Nykstantis žodis yra ir *gėžė*, kiek anksčiau pasitaikydavęs (o gal kūr iki pat šiol išlikęs?) tuose pačiuose Žemaičiuose: K. Būga (matyt, iš K. Jauniaus) jį duoda iš Kvėdarnos ir Rietāvo ...; šalimais, atrodo, gyvos būta lyties *gėnžė*, *gėnžė* ...“ (Urbutis, 1981, p. 20). Minėtose žemaičių vietose – Kvėdarnoje (žr. LKA II 44 žem.) ir Rietavė *ė* turėjo ir turi atitikmenį tiktai *en* (Kuršėnuose *en*), tai tokių įvairuojančių formų negalėjo tada būti, kaip ir dabar nėra – *gėžė* yra tik transponuota forma iš *g'ė.n'ž'ė*. Taigi apibendrinanti, bendrinei kalbai tinkanti forma yra *gėžė* (*gėžė J*), kuri šnektose tariama *g'ė.n'dž'i*, *g'ė.n'ž'ė*, *g'ėiž'ė* (šito žodžio neteko girdėti tose vietose, kur *ė* ~ *ę*, bet Gargždų, Vėžaičių *g'ė.š'ė* – *gėšė* irgi tą patvirtintu). Įvairiuose straipsniuose, žodynuose taip tarminės formos ir reikėtų kvalifikuoti, o ne teikti kaip ekvivalentus (juk *žąsis*, *žansis*; *grėsti*, *grėnsti*; *brėsti*, *brėnsti* niekur nematome pateikiant).

Kuršėnų apylinkių giria, kaimas ir upeliūkštis *g'ė.n'dž'g'ir'i*, be abejo, yra susijęs su forma *g'ė.n'dž'i*, bet jį siūlyti transponuoti *Gėžgirė* tiesiog pritrūko drąsos, nes pasidarytų beveik neatpažįstamas vietovardis. Kai vienam miškininkui juokaujant buvo pasakyta *Gėžgirė*, žmogus visiškai nieko nesuprato. Taigi transponuotas vietovardis visai neteko komunikacinės galios. Transponuoti vietovardžiai, neturintys jokio panašumo į kokį bendrinės kalbos ir kartu šnektose egzistuojantį žodį, vietinių žmonių yra sunkiai priimami ir vengiami vartoti, todėl gal ir gerai, kad šiuo atveju tarminis šaknies tarimas rekomenduojamas ir bendrinei kalbai.

Panašiai yra atsiradę ir minėtų žodžių *gėšė*, *gėnšė* variantai, nors dabartinėse šnektose teko girdėti tik *g'ė.š'ė* (< *gėnšė*). Rytų Prūsijos lietuvių raštuose, matyt, ilgiau išsilaikė vad. nosinių žymėjimas, todėl tai šen, tai ten (įvairiuose žodynuose, žr. LKŽ III 237) šmėkščioja forma *gėnšė*, vėliau netransponuota perėjusi į bendrinės kalbos šio šimtmečio raštus.

Daug įvairių aiškinimų paskelbta dėl žodžio varianto *gėršė*. Kadangi ši forma daugiausia žinoma iš Rytų Prūsijos žodynų, gramatikų ir raštų (Urbutis, 1981, p. 21, 22), vadinasi, ji buvo ir tose lietuvių šnektose. Priebalsio *r* atsiradimas čia gali gražiai sietis su tokio pat garso atsiradimo tose ar netolimose šnektose: *áržuolas* „ąžuolas“, *ōršops* „vašas“ (Vitkauskas, 1978, p. 62), *sáršlavos* „sąšlavos“ (Kudirkos Naūmiestis, Tauragė) – LKŽ XII 167. Poliarizacija, kai šios šnektos tiesiog ieškojo būdų išvengti nepatogių tarti garsų junginių *-nš-*, *-nž-*, ar nebus ir čia galėjusi turėti tam tikros reikšmės, pakeičiant sonantą *n* kitu garsu – *r*, todėl *gėnšė* pakito į *gėršė* dar prieš *en>ę*.

Vytautas Vitkauskas

Urbutis V. Baltų etimologijos etiudai. V., 1981.

Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981.

Vitkauskas V. Mėsos pavadinimai žemaičių šnektose // Baltistica. 1978. T. 14, sąs. 1. P. 61–65.

Kalba ir mandagumas

Kučinskaitė A. **Lietuvių kalbos etiketas** V.: Mokslas, 1985. – 112 p.

Kartais sakoma, kad mandagumas puošia žmogų. Sunku sutikti, kad tai būtų tik žmogaus papuošalas, o ne jo būtinas bruožas, neatskiriama esybės dalis. O, kaip visai teisingai rašo kalbininkė Antanė Kučinskaitė savo neseniai išleistoje knygelėje „Lietuvių kalbos etiketas“, apie žmogaus elgesio kultūrą visų pirma sprendžiama iš kalbos. Lygiai taip pat, kaip iš kalbos dažniausiai susidaromas vaizdas, ar žmogus apskritai yra kultūringas, išsilavinęs.

„Lietuvių kalbos etiketas“ – pirmasis toks platesnis lietuviškas leidinys, seniai laukta ir visiems reikalinga knyga. Nekyla ranka priekaištauti leidyklai dėl per mažo tiražo – knygelės gale parašyta, kad jos išleista 20 tūkstančių egzempliorių, kelis kartus daugiau negu kitų tos pat serijos „Kalba ir žmonės“ leidinių. Tačiau jie taip staiga dingo nuo knygynų prekystalių, kad daugelis nė neišvydo. Galima tik džiaugtis, kad mūsų žmonės labai domisi kalbos dalykais, rūpinasi savo kalba ir nori būti dar mandagesni. Tokie norai ir rūpesčiai taurina žmogų, juos reikia remti ir skatinti. Tad, matyt, vertėtų autorei ir leidyklai pagalvoti ir apie naują, gal net platesnį šios knygos leidimą. Kaip gražu būtų, kad kiekviena šeima, kiekvienas norintis galėtų turėti tokį leidinį!

A. Kučinskaitės knygelė skaitytojų, be abejo, nenuvylė. Joje aprėpta nemažai įvairių gyvenimo, žmonių bendravimo atvejų, iš kurių kaip ant delno matyti pašnekovų vidinis grožis, paprastumas, kilnumas arba formalumas, atžarumas, storžieviškumas. Žmogus nuolat būna tam tikroje aplinkoje ir aplinkybėse – tai jaukiuose ar vėsiuose namuose, tai draugiškame ar oficialiame darbo kolektyve, tai tvarko tarnybos ar savo paties reikalus įvairiausiose įstaigose. Dažnas mūsų amžininkas gal nė nemena, kuomet paskutinį kartą jam teko bent kiek ilgėliau pabūti vienam, susikaupti ir pamąstyti. Gal dėl to ne vienas, įtrauktas į kunkuliuojančio gyvenimo sūkurį, ir pats nepastebėdamas vėsta, formalėja.

Pilnutėlėje salėje įteikiami aukštojo ar kito kokio mokslo baigimo diplomai, pažymėjimai, o gal apdovanojimai. Viens po kito vos ne vorele lipa į pakylą tvarkingai apsirengę jaunuoliai ar darbo pirmūnai, veteranai. Trumpas rankos spustelėjimas, „Sveikinu ... Sveikinu ... Sveikinu ... Sėkmės ... Sėkmės ... Sėkmės“. Penkiasdešimt, šimtą, o gal ir dar daugiau kartų: „Sveikinu ... Sėkmės ...“ Pusulandį, greičiausiai visą valandą, o gal ir dar ilgiau „Sveikinu ... Sveikinu ... Sėkmės ...“ Iš pradžių karšti, nuoširdūs plojimai pamažu trumpėja iki padrikų pliaukštelėjimų. Darosi nuobodu... Bet ką daryti? Kaip išlaikyti pakilią šventės nuotaiką? Kaip surasti tuos įvairesnius, kiekvienam atskirai skirtus striukus, bet šiltus ir nuoširdžius žodžius? A. Kučinskaitės knygelė akina tokių šiltesnių, nuoširdesnių žodžių ieškoti. O juk nuo seno žinoma: kas ieško, tas randa. Tad knygelė